

SÁRI MIHÁLY

A társadalmi (kulturális) rendszerek rendszerelméleti szemléleti alapjai

Az idő, a tér és a társadalom, mint rendszer

A rendszerben való gondolkodás története arra a történelmi időszakra nyúlik vissza, amikor az ember, a társadalom felfedezte a természettől való elkülönültségét és azonosságát, letelepült, s tervezett, épített településben képes volt az életét megszervezni. A termelési rendszereivel beavatkozott a természet autonóm folyamataiba, átalakította azt (intenzív növénytermesztés, öntözéses földművelés), települését védelmi rendszerrel látta el, belül pedig funkcionálisan épületeket, épületcsoportokat különített el. A társadalmi struktúra felépítésében tükröződött a közösség szükségleti hierarchiáját megoldó szervezeti-funkcionális tagolódás, a téri rendszerek funkcionális elkülönítése ezt tükrözi vissza.

Időszámításunk előtt a 8–6. évezredben a Földközi-tenger keleti partjai mentén, Elő-Ázsiában találkoznak ezen települések nyomaival, például *Jerikó* város belső, újkőkori felépítménye, a görögországi *Dimini* késő-neolitikus kori településmaradványai bizonyítják a tudatos rendszerszemléletű letelepedés igényét. *Ur*, *Uruk*, *Ninive* és más Tigris–Eufrátesz-völgyi városállamok 3–1. évezred építményei, a városok rekonstruált alaprajzai világosan jelzik a társadalom rendszerként való szemléletét is.

Lipitistar és *Bilalama* királyok Krisztus előtt a 2. évezred kezdetén már törvényben szabályozták az állam (mint intézmény) működését, *Hammurabi* uralkodásának időszakában (i.e. 1792–1750) pedig a társadalom működésének politikai, hatalmi, katonai-védelmi, gazdasági, pénzügyi, közigazgatási dimenzióit is szabályozták. (Hammurabi törvényoszlopa 282 törvénycikkelyt tartalmazott.)

Az i.e. a XII. században keletkezett Ószövetség *Mózes* nevéhez kötött *öt könyv* sem egyéb, mint állam- és társadalomszervezés, amelynek az alapja a rendszerek megismerése. A világ teremtésének első mozzanata egyetlen napon a téri rendszer és az idő megalkotása.¹

A további napokon a tér további alrendszereit ismerjük meg, végül a „társadalom alapegységét” az emberpárt. A teremtés rituáléja egyben rendszer is, hat nap munkanap, a hetedik a pihenés napja.

Az Egyiptomból való kijövetel időpontját vonatkoztatási időpontként kezeli a zsidó nép, a Negyedik könyvből pontosan megtudjuk, hogy a Sinai-pusztában, a kijövetel második évének második hónapja első napján történik döntés Izrael nemzetségeinek és nagycsaládjainak a számbavételéről. 12 törzs 20 éven felüli férfi tagjait „besorozzák” (hatszázháromezer-ötszázötven fő), a tizenharmadik, a Lévi törzs nem szerepel majd az adatok között, a lévíták külön katonai-vallási feladatokat kapnak a „kijelentés sátránál”, őket 30-50 év között sorozzák be, szám szerint

---

¹ Mózes Első könyve I.rész 1-5.

nyolcezer-ötszáznyolcvan férfit.² Pontosan körvonalazza, természetföldrajzi kategóriákkal leírja a „szerző” Kánaán földjének határait, illetve kijelöli az egyes törzsek letelepedési körzeteit.³ Tanulságos lenne kutatni azt, hogy az egyiptomi állam, a társadalom, az egyházak, a katonai rendszerek mintái miként befolyásolták Izrael népét társadalmi rendszereik felépítésében.

A rendszerszemléletű társadalmi, katonai vezetés modelljét fedezzük fel a *Homérosz* nevéhez kötött, i.e. a 10–8. században keletkezett Iliász eposzban is. A történet szerint kilenc éve Tróját ostromló sereg morálisan megbomlott, ám Átreidész Agamemnon – Zeusz hamis álom ígéretére – együtt akarja tartani a hadat, gyors sikert remél. Összehívhatja a vének harci tanácsát, majd a népgyűlést, ahol „Átreidész Agamemnon, seregek fejedelme” látszólag a hazatérés mellett érvel. Kiderül, mely fejedelmek állnak továbbra is szilárdan a fővezér mellett, Odüsszeusz, Nesztór, Menelaosz meggyőzik az akhájok gyűlését a harc folytatásának szükségességéről, s a királyok körbe járják a tábornak, lelket öntenek az elcsüggedt harcosokba, kialakítják az új harci egységeket.

Erre szükség is van, mert a hatalmas, tagolatlan sereg képtelen megbirkózni a kisebb trójai trószta alakulattal. Ezután történik a sereg harci alakulatokba szervezése, a „sereg felvonultatása”, amit az irodalomtudomány később „eposzi kellékek” sorába emel.

*„S most, Múzsák, ti beszéltek: olümposzi bérceken éltek,
istennők vagytok, s mindent jól látva ti tudtok,
míg nekünk csak hírhallásunk, semmi tudásunk:
kik voltak danaók fejedelmei és vezetői?
Én sokaságukat el nem mondom, nem nevezem meg,
nem tudnám, ha akár tíz nyelvem volna, ha tíz szám,
hangom nem szakadó és rézből volna a szívem;
hogyha a Múzsák, pajzstartó Zeusz lányai, bennem
föl nem idézik, hogy hány hős jött Ilion ellen;
hát a hajó-vezetőket mondom, s mind a hajókat.”⁴*

A természet és társadalom rendszereinek kölcsönhatása

Az emberiség tizenkétezer éves történetének (történelmének)⁵ középső szakaszától tehát jól dokumentálható a társadalom és környezetének rendszerszerű szemlélete. A jelen felé haladva egyre bonyolultabb társadalmi felépítményeket, szerkezeteket, emberi téri alkotásokat, tudásobjektívációk (a társadalom kollektív tudatában létező) rendszereit, termelési rendszereket, viszonyrendszereket fedezünk fel, vagyis a társadalmi rendszerek és a természeti rendszerek viszonya történetileg változik.

Az emberiség történelme folyamatában a társadalom és természet kölcsönhatásának összefüggésében a természeti környezeti rendszereket mind inkább „bekebelezi” a mesterséges, épített környezet, korunkra a természet rendszerei veszélybe kerültek az azokat kizsákmányoló társadalmakkal szemben. *Kozma László* „a humán társadalom, mint önálló rendszer” létesülésében és a tudatosan szervezett munkában jelöli meg a társadalmi rendszer specifikumát. „A fejlődés során a természet és tár-

² Mózes Negyedik könyve 1. rész

³ Mózes Negyedik könyve 32;34.rész

⁴ Homérosz: Iliász. (Fordította: Devecseri Gábor)Európa Könyvkiadó, Bp. 1967. II. 484-493

⁵ A gyűjtögető-halászó-vadászó népek mellett Elő-Ázsiában és Észak-Afrikában megjelenik a növénytermesztés és állattenyésztés az i.e. 10–9. évezredben.

sadalom közötti kölcsönhatás mértéke egyre jobban eltolódik abba az irányba, hogy bizonyos vonatkozásban a társadalmi tevékenység hatása lesz a meghatározó.”⁶

Tóth József a természet és társadalom rendszereinek kölcsönhatását három szakaszra osztja. A preindusztriális fázisban gyenge kölcsönhatást, az indusztriális fázisban kiegyensúlyozatlan kölcsönhatást, a posztindusztriális fázisban erős kölcsönhatást feltételez.⁸

Rendszerelmélet, rendszer, társadalmi rendszer

A rendszerszemlélet, a rendszerek vezetésének kérdése a történelem során egyre inkább közelít a tudományos elmélet felé, a „tudományos vezetés” a XX. század második évtizedében kristályosodik ki *F.W. Taylor* és *H. Fayol* munkáiban.⁹

A rendszerelmélet egy évtizeddel később, a harmincas években realizálódik, a negyvenes-ötvenes években vívja ki a helyét a tudományok rendszerében, részben mint *általános rendszerelmélet* (general systems theory), részben pedig mint *rendszerfilozófia* (systems philosophy), amely a gyakorlatra, eljárástechnológiára vonatkozó tudományos tartalmakat foglal magába. A két világháború közötti időszak, a háború utáni korszak olyan társadalmi, technológiai, tudományos fejlődést eredményezett, amely már megkövetelte a tudományos rendszerekben való gondolkodást¹⁰, s a hatvanas és hetvenes években Magyarországon is a tudományos gondolkodás alapjává vált a rendszerszemlélet.¹¹

Előfutárai *W. Köhler* és *A. Lotka*¹², a rendszerelmélet szisztematikus kidolgozója a biológus *Ludwig von Bertalanffy*, aki „A biológia világképe”, „A biológiai világkép”, „Általános rendszerelmélet” és más munkáiban megteremtette a rendszerelmé-

⁶ Kozma László: Tudomány-technika-társadalom. Az ezredforduló kihívásai. PTE TTK FEEFI, Pécs, 2002. 114.p.

⁷ Uo. 115.p.

⁸ Tóth József: A földrajztudomány néhány alapkérdéséről. In.: Bánlaky Pál-Bokor Béla-Tóth József: A terület- és településfejlesztés társadalmi összefüggés-rendszere. Szerk.: Koltai Dénes, Pécs, JPTE FEEFI, 1999. 274–276.p.

⁹ Taylor, F.W.: *The Principles of Scientific Management*, 1911.; Fayol, H.: *Administration industrielle et générale*. Paris, 1916.

¹⁰ Dr. Nagy József: Köznevelés és rendszerelmélet. Veszprém, Országos Oktatástechnikai Központ, 1979. 9–10.p.

¹¹ Gergely Tamás, Németi István, Paczolai Gyula, Tóth Imre Zoltán, Ballér Endre, Hajnal Albert, Nagy József, Jándy Géza és mások

¹² Ludwig von Bertalanffy utal *W. Köhler*: *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand*, Erlangen, 1924.; *Lotka A.*: *Elements of physical Biology*. Baltimore, 1925.c. munkáira. Köhler „fizikai Gestaltjai” interpretálhatónak tűnnek biológiai és pszichológiai jelenségekre, Lotka az életközösségeket rendszerként értelmezi.

let tudományos elméletét.¹³ Bertalanffy az „Adalékok egy általános rendszertanhoz c. tanulmányában a következőképpen határozza meg az általános rendszerfogalmat: „A rendszert mi úgy definiáljuk, mint egymással kölcsönhatásban álló $p_1, p_2, \dots, p_n$ elemek bizonyos számát, amikor is ezeket $Q_1, Q_2, \dots, Q_n$ mennyiségi mérték jellemzi”.¹⁴ A szerző figyelmeztet arra, hogy a definíció hibája, hogy nem veszi figyelembe kellően a rendszer tér- és időbeli feltételeit, a történések előzményeitől és függőségétől is eltekint.

Tóth Imre Zoltán definícióját használja a magyar szakirodalom a leggyakrabban: „Rendszeren elemek kölcsönös kapcsolatban álló együttesét értjük, amely meghatározott körülmények között mint egész tud szerepelni (akár a valóságban, akár az ember fogalmi tevékenységében).”¹⁵

A társadalomtudományok rendszerfogalma a fenti meghatározásokhoz képest szűkebb, több attribútummal írható le. Hans Gerd Schütte definíciója mélyebben elemzi a fogalom tartalmát:

„A társadalmi rendszer önmagában tagolt, és azt tagjainak köre és a munkamegosztás bizonyos foka jellemzi. Elemei egymástól függenek. A rendszerek bizonyos célok megvalósítására, vagy rendeltetésének betöltésére irányulnak, elemeik az integrációnak csak minimális fokát mutatják fel. Önfenntartásra és stabilitásra irányuló törekvéseket mutatnak. A rendszert környező világban végbemenő változások olyan alkalmazkodási folyamatokra vezetnek, amelyek biztosítják a rendszer azonoságát mindazon esetekben, amikor nem következnek be drámai események.”¹⁶

A társadalmi rendszer = szervezeti rendszer (Organisation), amellyel a szervezetelmélet, mint önálló társadalomtudomány foglalkozik. Az organizáció élő rendszer, amelyet termodinamikai összefüggésekkel írhatunk le, a rendszer „története” irreverzibilis. A szervezeti rendszert a „holon”, a totális egész eszméje és ciklus-szemlélet jellemzi, ez nem mond ellent annak, hogy minden rendszer egy nagyobb rendszer része, ugyanakkor az egésznek integráló hatása van, a belső elemek hierarchiába rendeződnek, s bennük anyag, energia, információ áramlik, ekvifinális viselkedést mutatnak.

Rendszer-alrendszer–rendszerkörnyezet

A szervezeti rendszert *alrendszerek* alkotják (subsystem), de az „egész” betagolódik további *környezeti rendszerekbe* (over-all-system). Az angolszász szakirodalom a rendszerkörnyezet nagyobb struktúráit *superrendszernek* (supersystem) vagy *magasabb rendű rendszernek* (higher order system) is nevezi.

Ha a kultúra közvetítésének szervezeti rendszereit totális egésznek tekintjük, a rendszerkörnyezetben például az alábbi befolyásoló rendszerek állhatnak:

¹³ Bertalanffy, L.v.: General System Theory. Foundations Development, Applications. Enlarged edition. London, 1972.; Das Weltbild der Biologie. Moser, S. (Red.) In: Weltbild und Menschenbild, III. Internationale Hochschulwochen des Österreichischen College in Alpach. Salzburg 1948.; Das biologische Weltbild, Bern, 1949.

¹⁴ Ludwig von Bertalanffy: Adalékok egy általános rendszertanhoz. In: A szervezet mint rendszer. (Szerk.: Dr. Knut Bleicher) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1979. 36.p.

¹⁵ Tóth Imre Zoltán: Szervezés- és vezetélmélet. Bp., SZÁMOK, 1973. 116.p.

¹⁶ Hans Gerd Schütte: A szociológiai rendszerelméletek egyes problémái. In.: A szervezet, mint rendszer. (Szerk.: Knut Bleicher) Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 148.p.

	Politikai szervezetek	
Jog intézményei	Kulturális szervezetek	Gazdaság szervezetei
	Fogyasztók társadalmi struktúrája	

A kulturális szervezetek számára hatás-bemenet (input) a környezeti szervezet outputja, de a kulturális szervezetek is rendszerkörnyezeti elemei az azt körülvevő szervezeteknek. A modell homomorf módon az elemek lényeges, meghatározó attribútumát jelzi. Az izomorf leképzés ezzel szemben a szervezet jellemző jegyeinek teljes körét tükrözi.

A politikai szervezetek outputja a kulturális politika, a jogi intézmények outputja a kulturális jog, a gazdaságé a kulturális szervezetek fenntartása, a fogyasztó szervezeteké a kulturális piac fogyasztóinak preferenciái, amelyeket a kulturális szervezetek inputként, bemenetként értelmeznek, s válaszokat adnak a rendszerkörnyezetnek. (Outputja lehet: politikai kultúra; termelési kultúra-termelő szervezeti kultúra; állampolgár és szervezeteinek jogi kulturáltsága; válasz a társadalmi struktúra kulturális piaci szükségleteire: funkcionálás. „...tartósan csak az a rendszer maradhat fenn, amelyik dinamikus egyensúlyt tud kialakítani saját rendszerén belül, és a vele kölcsönhatásban lévő más rendszerekkel kialakította a maga egyensúlyi folyamatait.”¹⁷)

A rendszerek osztályozási modelljei

A rendszerek osztályozási modelljei is homomorf alakzatok, egy-egy fontos „rendező elv”, attribútum mentében képezünk osztályozási modelleket, azonban a rendszer társadalmi igénye, szemlélete szempontjából rendkívül sokféle, egymástól eltérő felépítési modellt építhetünk ugyanazon elemekből.

1. *Flechtner H. J.* a létezési tartomány szerint megkülönböztet valóságos (anyag-tárgyi) és eszmei (elméleti) rendszereket. *Zeller Gyula* az utóbbit tovább tagolja formális rendszerekre és ideális rendszerekre, az előbbi materiálisan létezőket megjelölő szimbólumok, az utóbbiak filozófiai kategóriák.¹⁸

2. A rendszerek létre jötte szempontjából beszélhetünk természetes és mesterséges rendszerekről. (*Ackoff*)

3. A környezeti kapcsolatok szerint elkülönítünk nyílt és zárt rendszert, valamint elszigetelt rendszert. (*L. v. Bertalanffy*)

4. Komplexitásuk szerint egyszerű, bonyolult, nagyon bonyolult rendszerek. (*Beer*)

5. Az alrendszerek hatáskapcsolata szerint ismerünk determinisztikus rendszert (elemek hatáskapcsolata és jellemzői megismerhetők); valószínűségi rendszert, amelyben az állapot változása valószínűséggel mérlegelhető; határozatlan rendszer. *Boulding* egy kilenc fokozatú skálán helyezi el a rendszereket a hatáskapcsolat megismerhetőségét illetően.

6. A szummatív, összegzett rendszer, mely az egész szempontjából vizsgálja a rendszer részeinek hatását (egy halom mák: minden eleme azonos a többi elemmel),

¹⁷ Kozma László: Tudomány-technika-társadalom. Pécs, PTE TTK FEEFI, 2002. 83–84.p.

¹⁸ Zeller Gyula: Bevezetés a menedzsmentbe. Pécs, JPTE FEEFI, 1995. 52.p.

illetve az egyetemes/totális rendszert, amelynek minden eleme más minőségű és funkciójú, s az alrendszerek a totális rendszerben magasabb funkciót képesek ellátni (autó, társadalom, ember stb.).

7. A belső szabályozottság foka szerint vannak szabályozatlan rendszerek, szabályozott rendszerek, amelyek tovább bonthatók mechanikusan reagáló, önszabályozó és öntanuló rendszerekre.

8. Belső szervezethezük szerint is elkülönülhetnek a rendszerek, s megkülönböztetünk technikai, biológiai és társadalmi rendszereket.

Szükségleti rendszerek – társadalmi rendszerek – a cselekvés rendszerei

A rendszerszemléletű tudományos természeti és a társadalmi rendszerek megismerése nem öncélú folyamat, nem a tudomány önfejlődése a cél, mindkét alrendszer ismeretének végső célja a társadalom egyre bonyolultabb szükségleteinek megoldása, a természetnek és a társadalomnak, mint egyetlen totális rendszer immanens egyensúlyának megteremtése. A szükségletek megoldása időrendszerben, téri rendszerben és társadalmi közegben zajlik le, amelyet egyfajta „*ergonómiai*” szabály vezérel, amelynek elemei:

1. Az egyed / társadalmi csoport a szükségletét a legközelebbi, ismert térelemből szerzi meg.
2. A legrövidebb (optimális) időráfordítással realizálja a szükséglet megoldását.
3. A hozzá kötődő/identifikációt megvalósító legközelebbi társadalmi csoportokat, intézményeket, egyéb rendszereket „használja” a szükséglet megoldására.
4. A szükséglet megoldását a lehető legkisebb energia felhasználásával szeretné elérni.

A rendszerkörnyezettel való permanens aktivitást a társadalmilag-történetileg-földrajzilag-gazdaságilag determinált szükségletek diktálják, háttérben az értékrendszer objektivációival.

A szükségletek is rendszerbe foglalhatók. *Malinowski* az alapvető szükségletek és a kulturális rendszerek közötti kapcsolatot hét alrendszerbe tömöríti, ezek:

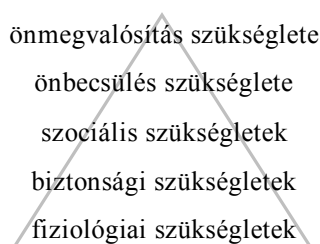
Alapvető szükségletek	Szükségletek visszhangja a kultúrában
1. Anyagcsere	Táplálkozás
2. Társadalmi újratermelés	Családi közösség
3. Testi közérzet	Lakás
4. Biztonság	Védelem a veszélyekkel szemben
5. Mozgás	Tevékenységek
6. Fejlődés	Nevelés
7. Egészség	Higiénia

A szükségletek itt társadalmi szükségletekként jelennek meg, amelyek szervezetten, intézményesen oldódhatnak meg. Az alapvető szükségletek társadalmi szintű megoldására intézményesült rendszerek képződnek: a mai viszonyok között beszélhetünk élelmiszer-elosztó rendszerekről, mint amilyenek az élelmiszerboltok, éttermek, munkahelyi étkezdék, szükségkonyhák, vagy mint az államok, a nemzetközi és a világszervezetek, a nonprofit, az állami és a profitorientált szervezetek élelmiszer és ivóvíz makro-elosztási rendszerei.

A polifunkcionális család a társadalom alap-társadalmi egysége vérségi köteléké, rokonsági rendszerbe épül. A lakáshoz jutás, tulajdonosi vagy bérlői használat törvénnyel szabályozott viszony, amelyet a politikai rendszerek erősen befolyásolnak; a veszélyekkel szemben a társadalom intézményeket „szervesít” (tűoltóság, rendőrség, bíróság, büntetés végrehajtási intézmények, hadsereg), s a védelem módját meghatározó törvények garantálják az egyén és közösségek fizikai épségét. Az emberi tevékenység csoportban, kooperációs viszonyok között intézményesen épül ki, munkahelyek, pártok, sportintézmények, nonprofit szervezetek stb. nyújtanak akció-keretet a „mozgás” megéléséhez.

A történetileg kiépült és változó oktatási-nevelési intézményrendszerek célszerűen, rendezett tudástartalmat közvetítenek és képességeket formálnak, az emberi egészség megőrzéséért az egészségügy és más szuperrendszerek felelősek.

Maslow szükséglet-rendszer piramisa magasabb rendű szükségleteket is meghatároz, rendszerezésének alapja az egyén szükséglete, vagyis ugyanazon objektíven létező szükségleti elemeket máselvű ideális rendszerbe sorolja.

A társadalom/egyén szükségleti rendszerét a társadalmi/egyéni *kondíciók* determinálják: a tárgyi objektívációk rendszere (lakás, eszközök, utak, ételmszer stb.), a tudásobjektíváció foka, minősége (a társadalom által legitimált tudás, képességek szisztémája). Az emberek, embercsoportok és ember és természet között kialakult viszony-objektívációk rendszerének az alapja, a szükségletek hierarchiába rendeződő szerkezete. A szükségletek rendszere a *dinamizáló faktor*¹⁹, amely az emberi igényeket, elvárásokat magasabb fokon jelöli meg, mint ahogy a kondíciók azok megoldására alkalmasak. A kinetikus szféra, a *cselekvési rendszerek* révén (munkahely és munkatevékenység, iskola és tanulási folyamatok, politikai cselekvés stb.) a kondíciókat megváltoztatjuk, javítjuk, amely lehetővé teszi a szükségletek korábbinál magasabb szintjének meghatározását. Ez a folyamat romló társadalmi kondíciók esetén is létezik, ekkor a szükségletek alsóbb szintjei felé történik elmozdulás.

A szükségletek foka a társadalom intézményi felépítésének és a társadalmi hierarchiának a tükrözője: magas hierarchiájú szükségleti rendszer megoldására horizontálisan és vertikálisan erősen tagolt intézményrendszer, s ugyanilyen módon strukturált társadalmi csoportok alkotta modellek adhatnak választ.

Társadalmi és intézményi rendszermodellek , a kulturális szervezeti rendszer

A társadalom szerkezetének modelljét absztrakcióval elkülönítjük a társadalom intézményrendszerének modelljétől, ugyanakkor a két rendszer interferenciáit, kölcsönhatásait is tanulmányozzuk. Sokféle társadalmi rendszermodell létezik, az in-

---

¹⁹ Losonezi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben. Bp., Gondolat, 1977. 38–39.p.

dusztriális, a posztindusztriális társadalom kutatásában leggyakrabban *P. Bourdieu*, *R. Erikson* és *J. Goldthorpe* szerkezetmodelljét használjuk²⁰. Magyarország társadalmának „L”-modelljét *Kolosi Tamás*²¹, a „két háromszög” modelljét *Szelényi Iván*²² dolgozta ki, amelyek ma is jól tükrözik társadalmunk szerkezetét.

A társadalom intézményrendszere hivatott arra, hogy annak meghatározott szükségleti rendszereit megoldja. Ez az intézményrendszer több, mint az állam intézményrendszere, magában hordja a társadalom nem állami szervesült intézményeit is, mint amilyen a család, az egyesület, a magán jellegű munkaszervezet.

A társadalom intézményrendszerét több szuperrendszerre lehet tagolni, mindezt jól illusztrálja a kormányzat mai statikus felépítési modellje²³. Az általunk vizsgált terület, a kultúra teremtésének, megőrzésének, közvetítésének intézményrendszere 2004-ben közvetlenül az Oktatási Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium igazgatási körében található, de az igazgatás más minisztériumai is távolabbi-közelebbi rendszerkörnyezetet jelentenek a kultúra intézményei számára.

Ellentmondásos lehet a társadalom és intézményrendszerének fenti módon történő felosztása, kormányzatalakotó parlamenti pártok döntenek arról, milyen szakigazgatási szerkezetben kívánnak kormányozni, s a kormányzati felépítési modellek egy kormányzati ciklusban is változhatnak (országos szakigazgatási szervezetek szétválása, integrációja). Mégis vállalni kell az absztrakcióval kiemelt rendszerek átmenetileg statikus szerkezetének a vizsgálatát, hogy a társadalom „nagyon bonyolult”, „totális”, „határozatlan” rendszerében a rendszerelemek megismerhetővé váljanak.

A megismerhetőséget akadályozza az is, hogy a társadalom szuperrendszerei, annak alrendszerei nem csak hierarchiába szerveződnek, hanem horizontális hálózatként is épülnek. *Koltai Dénes* a *felntőtképzés rendszereinek* modelljét *geográfiai-regionális összefüggésben* kutatta, s a felntőtképzés horizontálisan képződő hálózatainak nemzeti, regionális, kistérségi és lokális összefüggéseire mutatott rá.²⁴ *T. Kiss Tamás* Klebelsberg kultúraszervező munkásságának lényegi elemének tartja a *kultúra intézményrendszereinek decentralizálását és hálózattá való kiépítését*.²⁵

Az egyes szuperrendszerek alrendszerei között elmosódtak a szektorhatárok – sorolhatjuk tovább a rendszerépítés korlátait. Intézmények és szektorhatárok vizsgálatánál²⁶ a magánszféra-kormányzati sféra „y”, a profit sféra-nonprofit sféra „x” tengelyű derékszögű koordinátarendszer mezejében a magáncélú vállalkozások, a civil-nonprofit szervezetek és állami intézmények mellett kormányzati vállalkozások is elkülönülnek, s a szervezeti tengelyközelség, a tengelyen túli mező befolyásoló elemeinek a megjelenését is hozza.

²⁰ Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Osiris, Bp. 1997. 161-169.p.

²¹ Kolosi Tamás: Tagolt társadalom. Gondolat, Bp. 1987.

²² Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika. Európa Kiadó, Bp.1990.

²³ Miniszterelnöki Hivatal; Belügyminisztérium; Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium; Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium; Gazdasági és Közlekedési Minisztérium; Gyermek-, Ifjúsági- és Sportminisztérium; Honvédelmi Minisztérium; Igazságügyi Minisztérium; Informatikai és Hírközlési Minisztérium; Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium; Külügyminisztérium; Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Oktatási Minisztérium; Pénzügyminisztérium.

²⁴ Koltai Dénes: Theoretical, economic and regional issues of adult education. IIZ/DVV, Bonn, 2002. 197-204.p.

²⁵ T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitiká az 1920-as években. MMI-Mikszáth K., Bp. 1998. 13-14; 65-66.p.

²⁶ Pavluska Valéria: A nonprofit szektor. JPTE FEEFI, Pécs, 1999. 56-57.p.

A három pillér

Magyarországon a *kultúra* szervezeti rendszere *három pilléren* nyugszik. A rendszeralkotás sarkalatos kérdése az, hogy a kulturális szervezetek, mint piaci aktorok, milyen minőségben vannak jelen, a kulturális piacon miként viszonyulnak a megszerzhető értéktöbblet, profitként (a termelők és tőkések között elosztható jövedelem), vagy olyan bevételként kezelik azt, amely a szervezet alapműködésére fordítható vissza. A rendszerré szerveződés itt is vizsgálható princípiuma a szuperrendszerek totális, integratív egészére jellemző: plurális demokrácia elvén működnek. Pluralitás figyelhető meg a politikai rendszerben, a gazdaság tulajdonosi rendszerében, az ideológiák jelenlétében, a kultúrák sokszínűségében és szervezeti sokféleségében.

Piaci-vállalkozási szektor	Állami-önkormányzati szektor	Nonprofit szektor
Kulturális célokat szolgáló	Állami-önkormányzati kulturális intézmények	Egyesületek Alapítványok
rt., bt., kft., kkt.	és intézményi vállalkozások	kht. stb.

A kulturális rendszer három pillére

A strukturális-funkcionális szociológia képviselője, *Radcliffe-Brown* fogalmazta meg a társadalom *funkcionális egységének tételét*²⁷, amely szerint a társadalmi rendszerek a társadalom egészének működéséhez funkcionálisan kötődnek, az egyes alrendszerek és a rendszer-egész összhangban, azonos elven működik, hogy a konfliktusokat kiküszöbölje. Ez a magyarázat a szervezetek egynemű működési modelljére és szerkezetére vonatkozóan a három „pillér”-rel összefüggésben.

Az általános funkcionális tétel azt foglalja magába, hogy „az összes standardizált társadalmi, vagy kulturális formának pozitív funkciója van.”²⁸ A „pillérek” olyan szervezeteket hordoznak, amelyek pozitív funkcióval bírnak.

A nélkülözhetetlenség tétel pedig arra utal, hogy a nagy rendszer alrendszere funkciójában létfontosságú, nélkülözhetetlen a totális egészben, amely a társadalom szükségleteit hivatott közvetlen vagy közvetett módon megoldani, vagyis „hasznos” szervezetek.²⁹

Kutatásunkban arra törekszünk, hogy a kultúra rendszereinek három pillérében fellelhető, a funkcionális egység, az általános funkcionális és a nélkülözhetetlenség tételének megfelelő intézményeket vizsgáljunk, amelyeknek a története a társadalom történetével párhuzamosan formálódott.

²⁷ Radcliffe-Brown: „On the concept of function in social science. *American Anthropologist*, 1935. 397.p.

²⁸ Robert K. Merton: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat, Bp. 1980. 163.p.

²⁹ Malinowski: *Anthropology*. *Encyclopaedia Britannica*. I. pótkötet. London-New York, 1926. 132.p.